

© Морарь М. В.

Морарь М. В. — кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри політології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

УДК: 329:323(477)

ПАРТІЙНІ ЛІДЕРИ У ФОРМУВАННІ ТА РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ УКРАЇНИ

У статті розглядається роль партійних лідерів у процесах формування і розвитку політичних еліт в умовах модернізації політичної системи та суспільства.

Ключові слова: політична еліта, політична партія, партійні лідери, вибори, рекрутування, ротація.

ПАРТИЙНЫЕ ЛИДЕРЫ В ФОРМИРОВАНИИ И РАЗВИТИИ ПОЛИТИЧЕСКИХ ЭЛИТ УКРАИНЫ

В статье анализируется роль партийных лидеров в процессах формирования и развития политических элит в условиях модернизации политической системы и общества.

Ключевые слова: политическая элита, политическая партия, партийные лидеры, выборы, рекрутирование, ротация.

POLITICAL LEADERS IN THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF POLITICAL ELITES OF UKRAINE

Party leader's role in the process of formation and development of political elite under the condition of modernization of political system and society are analyzed in the article.

Key words: political elite, political party, party leaders, elections, recruitment phenomenon, rotation.

На сучасному етапі розвитку в Україні продовжується суспільно-політична модернізація. Історичний досвід свідчить, що успіх модернізаційних процесів, добробут і процвітання будь-якої нації та держави перш за все залежать від національної політичної еліти, яка виступає в якості генератора ідей, організатора реформаційних змін та зрушень. Проблема формування і трансформації політичної еліти України в XXI столітті є однією із найбільш своєчасних і актуальних питань. Це підтверджує і соціальна практика останніх років, і події, що розгортаються у вітчизняному політикумі.

Щоб сформувати сучасну політичну еліту, важливо побудувати механізм відбору, ротації та циркуляції еліти. Тобто потрібен, як справедливо відзначають дослідники, постійний та невинний процес еволюції політичної сфери в цілому, щоб не виникало ситуації консервації політичної діяльності. Ключова роль у цих процесах належить партійним лідерам. Перш за все, партія є механізмом постійного зв'язку влади і суспільства. Це дозволяє формувати циркуляцію еліт і не допустити монополізацію влади певною групою. Як пише М. Дюверже, «режим без партій увіковічує правлячу еліту, яка прийшла до влади завдяки громадянам або становищу» [1, с. 187]. На елітарному характері політичних партій як «кузні еліт» наголошував І. Мені, який зазначив, що вони є інструментами виховання політиків [2, с. 302]. Підбір та виховання кадрів політичної еліти України є однією з найважливіших функцій партійних лідерів.

В контексті досліджуваної проблеми слід звернути увагу на те, що в українській сучасній політичній науці розвиток теорії еліт, аналіз процесів формування, відтворення і ротації політичної еліти лише розпочинається. Але вже є багато різних, часто протилежних за теоретичним підґрунтям інтерпретацій поняття політичної еліти. Крім того, соціолог М. Шульга вважає, що «еліта» – радше метафора, аніж наукове поняття. Воно більш гармонійно вплітається у публіцистичний контекст, ніж у науковий [3, с. 24]. Більшість публікацій присвячені відповіді на такі запитання: чи є в Україні політична еліта? Що таке національна еліта? Чи можна назвати еліту національною, коли вона діє не

в інтересах суспільства, всіх громадян? Чи можна назвати національною ту еліту, в якій кожен розуміє свою тимчасовість перебування при владі і використовує це лише для власного збагачення?

За висновками А. Пахарєва, в Україні поки що правляча верхівка виступає як форма політичної еліти, відповідаючи лише окремим якісним рисам цього поняття [4, с. 98]. Д. Видрін та Д. Табачник вважають, що Україна — держава без політичної еліти. Здобувши державну незалежність і суверенітет 1991 року, Україна виявилась найбільшою в світі країною, яка не мала політичної еліти [5, с. 24]. Сучасна українська еліта, вважає Ю. Сурмін, не є суб'єктом історичної дії, вона аморфна, різноякісна, її роздирають суперечності [6, с. 168].

На наш погляд, з подібним міркуванням можна погодитися лише частково. Еліта в Україні була і завжди буде. Суспільства без еліти немає і бути не може, якою б не була їх організація — демократична, авторитарна, республіканська чи монархічна. Справа зовсім не в тому, як справедливо відзначає В. Кремень, є в суспільстві еліта або її немає, оскільки вона завжди є, а в особливостях її характеру, способах організації та діяльності [7, с. 8].

Драма історії України і її народу полягає в тому, що протягом тривалого періоду часу український народ не мав своєї державності. Упродовж століть чужі лідери та еліти нав'язували Україні принципи та основи організації життя. Інтереси цієї еліти ніколи не збігаються з інтересами українського народу. Це не означає, що в Україні не існувала національна еліта. Біда в тому, що вона була не при владі, не мала жодних прав і можливостей впливати на управління державою. У такій ситуації, як слушно відзначає Б. Кухта, еліта частково вимирала, частково асимільовувалася, йшла на службу до переможців, і тільки мізерний відсоток її боровся [8, с. 240].

Поняття національної не існувало для політичної еліти до 1991 р., тому процес становлення сучасної еліти надзвичайно складний і болісний. І не зважаючи на те що минуло вже 20 років з дня проголошення незалежності, ще й досі більшість науковців констатують факт відсутності української політичної еліти.

Автор даної роботи підтримує погляди дослідників, що українська політична еліта в переважній більшості дуже далека від первісного значення цього слова – «найкращий». Наша еліта поки що не є національною (ми не маємо тут на увазі проблему, з людей якої національності складається еліта) у розумінні вкоріненості в національний ґрунт, національного життя і культури з їх історично зумовленою проблематикою та буттєвими і етичними імперативами. Цілком зрозумілим є те, що еліта має консолідуватися навколо національних інтересів і корінних суспільних цінностей. Адже, як відомо, національна еліта — це, в першу чергу, люди, які займають продержавну позицію. Вони повинні не тільки реалізовувати національні інтереси, але й генерувати їх, розуміти, що необхідно країні, бути готовим до прийняття непопулярних рішень [9, с. 73].

Формування політичної еліти є першочерговим завданням для будь-якої держави, особливо для посткомуністичних. У цьому контексті логічним виглядає той інтерес, який виявляє наукова громадськість до цієї проблеми. Відбуваються наукові конференції, «круглі столи». Наприклад, в грудні 2010 році у Києві відбувалося Всеукраїнська конференція «Політичні партії України: представництво та участь». Вийшли друком монографії, збірники наукових праць.

Проблема шляхів формування та розвитку демократичної політичної еліти висвітлюється Ф. Барановським, Д. Горбачом, Н. Кононенко, М. Михальченком, А. Пахарєвим, Ю. Сергієнком та іншими.

Взаємодію політичної еліти з інститутами громадянського суспільства, її демократичну роль досліджують В. Пащенко, О. Чемшит, Г. Щедрова та інші. Важливі проблеми становлення національної еліти вивчаються в роботах В. Заблоцького, Н. Мандзія, Л. Кочубєя, О. Токовенко та інші.

Незважаючи на значну кількість досліджень з даної проблематики, невисвітленою залишається питання ролі партійних лідерів у формуванні та рекрутуванні політичної еліти. Практично відсутні наукові праці, в яких аналізувалися принципи та шляхи партійних лідерів у формуванні політичних еліт. Щоправда, у вітчизняній науці першою працею і, на жаль, останньою, присвяченою виключно досліджуваній нами проблемі, стала публікація професора М. Обушного «Політичні партії у формуванні національних еліт» [10, с. 143–146]. Теоретична цінність її безумовна, проте зміни в політичній системі України, що відбулися згодом, зумовлюють потребу подальших досліджень.

Мета даної статті — з'ясувати роль партійних лідерів у формуванні та розвитку сучасної української політичної еліти.

Питання формування української політичної еліти нерозривно пов'язано з проблемою партійного лідерства, оскільки саме лідери партій зазвичай формують керівний склад своїх

організацій. Якісні показники вищих політичних прошарків українського істеблшменту безпосередньо залежить від особистих якостей партійних лідерів, які їх формують.

Партії слугують головним механізмом у комплектуванні та поповненні еліт, через яких кандидати на політичні посади готуються і відбираються на всіх рівнях партійної піраміди та через яких, зокрема, убирається національне політичне керівництво.

У цьому контексті треба відмітити, що відбір кандидатів у середині партій часто є більш вирішальним етапом, ніж подальші всенародні чи регіональні вибори. Якою б не була виборча система, попередній відбір кандидатів на ті чи інші державні посади частково здійснюються вузьким колом партійних діячів. Крім того, за допомогою партій відбувається політична соціалізація їхніх членів і прихильників, виховання та ідентифікація їх у певному політико-ідеологічному руслі.

Відповідно до Закону України «Про політичні партії в Україні», ухваленого 5 квітня 2001 року Верховною Радою, політична партія є єдиним видом суспільного об'єднання, яке має право: брати участь у виборах Президента України, до Верховної Ради України, до інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб у порядку, встановленому відповідними законами України. Таким чином, на перший план у процесі формування і добору політичної еліти виходять політичні партії. Вони стають основною структурою входження в еліту.

З огляду на викладене, однією з найважливіших функцій партійних лідерів є участь у формуванні національних еліт. Звичайно, партійні лідери виконують цю функцію, як слушно визначає професор М. Обушний, з урахуванням комплексу соціально-економічних, політичних, національних та інших обставин країн [10, с. 143]. В контексті нашого дослідження важливо підкреслити, що не завжди партії та лідери виконували таку функцію. Протопартійні інституції, наприклад, не мали, а відтак і не виконували функції підбору та виховання кадрів, оскільки партії як аристократичні угруповання (за класифікацією М. Вебера), зазвичай створювалися навколо відомої особи, сім'ї, регіонального, економічного інтересу тощо, і вони мали неформальний характер, у них була відсутня структурна організація, а відтак, і будь-які спеціально створені управлінські кадри. Зародки організаційної структури партій з'являються в період появи партій як політичних клубів (кінець XVIII ст. до 50-х років XIX ст.). Поява такого роду формалізованих об'єднань потребувала управлінських кадрів, головним завданням яких є організація ефективної роботи політичних клубів уже на основі спільних, у тому числі і ідеологічних поглядів, становлення взаємовідносин з іншими клубами тощо [11, с. 38].

Починаючи з 60-х років XIX ст. у країнах Європи активізується боротьба за розширення виборчого права громадян. На порядок денний гостро постала проблема не тільки виборчої реформи, але і знаходження тієї політичної сили, котра взяла б на себе її організацію та проведення. Тогочасні керівники політичних клубів почали усвідомлювати необхідність сталої масової підтримки виборчих ініціатив не просто виборцями, а членами партії. За таких умов у 70-х роках XIX ст. виникають перші політичні структури, головним завданням яких є організація виборів, а відтак, і необхідність формування відповідної керівної партійної верстви (еліти). Гостро постала проблема збільшення численності партії до меж забезпеченості проведення виборчої кампанії. Цим самим були закладені організаційні підвалини для наступного етапу партійного будівництва та формування масових політичних партій, успішне функціонування яких покликана була забезпечити партійна еліта.

Політична історія країн демократичного світу наочно засвідчує, що зі створенням масових політичних партій роль партійно-політичної еліти у керівництві та управлінні державою та суспільством постійно зростає. Зазвичай, у більшості країн Європи саме партійні еліти стали основою формування національних еліт.

Одним із найважливіших шляхів партійних лідерів у формуванні політичної еліти України є вибори. Під терміном «вибори» розуміється процедура формування державного органу або наділення повноваженнями посадової особи, яка здійснюється через голосування осіб за умови, що на кожен мандат можуть претендувати два кандидати і більше. Діяльність із підготовки і проведення виборів визначається як виборчий процес.

Вибори є джерелом того, що називається політичним рекрутуванням. У розвинених демократичних державах політичні партії виступають головними суб'єктами виборчого процесу. Вони складають списки кандидатів у депутати на виборах за пропорційною виборчою системою, висувають кандидатів у депутати за мажоритарної системи виборів, ведуть передвиборну агітацію, надають кандидатам фінансову підтримку тощо. Навіть у тих країнах, де вибори відбуваються за мажоритарною виборчою системою, наприклад, у США чи Великобританії, без партійної підтримки кандидат має дуже мало шансів на перемогу.

Виборча функція партії відіграє надзвичайно важливу роль у системі влади кожної демократичної держави. У межах цієї функції відбувається селекція політичної еліти, яка згодом буде мобілізована на управління державою. Нічого дивного, що навколо цієї сторони діяльності політичних партій постійно точиться дуже гостра політична боротьба і що ця функція політичної партії має винятково важливе значення.

Така функція складається з двох частин: добору кандидатів та формування виборчої програми. Цих складових не можна повністю відокремлювати ані протиставляти одна одній. Вибори завжди пов'язані з добром кандидатів на державні посади, а не лише вибором програм. Одночасно кожен кандидат становить якусь програму чи політичний напрям. Крім цього, в процесі виборчої кампанії відбувається структуризація голосів виборців.

У переважній більшості країн західної демократії політичні партії беруть активну участь, а іноді навіть монополізують добір кандидатів, які будуть запропоновані виборцям і, можливо, посядуть місця в уряді. У більшості сучасних партій, згідно з більш-менш гласними процедурами, лідери і кандидати визначаються на з'їздах чи загальнонаціональних конференціях, в яких безпосередньо чи опосередковано беруть участь члени партії. Тут можливе співіснування двох видів політичних «потоків»; наприклад, поруч з класичним висхідним потоком, який давав змогу політичному діячеві використовувати виборчі мандати, щоб потім перебраться до верхніх ешелонів влади (парламентського, міністерського), розвинувся і низхідний потік, який відкриває можливість високопоставленим чиновникам використовувати свій міністерський статус для участі у виборах. М. Дюверже справедливо зауважив, що добір політичних діячів серед однодумців допоміг виправити недоліки, властиві політичній олігархії, замінивши керівну еліту, яка завдячувала своїм становищем спадковому чи майновому положенню, новою елітою, яка вийшла з усіх суспільних верств. Система однодумців аж ніяк не пододала олігархічну форму, якої важко уникнути, але вона її оздоровила й зробила більш демократичною [12, с. 252].

Більшість політичних партій розпочинають свою виборчу діяльність з добору кандидатів. Слід зазначити, що спочатку у сфері добору кандидатів партії були одними з багатьох організацій, які займалися цією діяльністю, поряд із групами інтересів, виборчими комітетами, підприємницькими чи профспілковими організаціями. Однак, з часом вони почали домінувати у цьому процесі.

Суттєвою проблемою є питання про те, хто в межах політичної партії має право висувати кандидатів у депутати на виборах.

Можна виокремити чотири типи процесу добору кандидатів: 1) неврегульований, спонтанний; 2) добір місцевими організаціями; 3) добір центральними органами; 4) добір членами партії. Однак така класифікація є, без сумніву, чисто теоретичною, а в житті не існує «чистих» типів процесу добору кандидатів [12, с. 254].

Перший тип добору кандидатів має місце тоді, коли відсутні будь-які приписи стосовно його проведення. Відбувається він тоді як наслідок неформальних закулісних домовленостей між керівниками політичної партії, в результаті чого висунення кандидата здійснюється якоюсь групою діячів чи зацікавленою особою.

Другий тип добору кандидатів є поширенішим і вважається демократичнішим. При ньому право висунення належить місцевим організаціям партії, які достатньо близькі партійним масам і краще знають регіональну специфіку і регіональні інтереси. Акт номінації кандидатів відбувається під безпосереднім контролем членів партії, а кандидати стають відповідальними перед політичними партіями.

Третій тип добору протилежний попередньому і засвідчує панування централізму в партії. Визначення кандидатів здійснюється центральними органами партії. Демократичні політичні партії намагаються уникати настільки недемократичної процедури висунення кандидатів. Загалом вона характерна для фашистських партій, заснованих на засадах вождизму, а також партій з сильною авторитарною тенденцією.

Вплив центральних партійних органів не є таким потужним, коли йдеться про непевні мажоритарні округи, але дуже сильним при формуванні списку кандидатів від політичної партії. Це ж стосується процедури висунення кандидатів від партій до уряду чи на інші публічні посади.

Четвертий тип — добір кандидатів членами партії — на практиці трапляється дуже рідко, хоча й вважається найдемократичнішим.

Значний вплив на процес висунення і добору кандидатів має виборча система. Звичайна пропорційна система дає можливість виборцям обирати ту чи іншу політичну партію, голосуючи за сформований політичною партією список і не маючи можливості змінити його. У виборчій

пропорційній системі з преференціями виборці можуть визначати місце кандидатів у партійному списку.

Говорячи про добір та висунення партійних кандидатів, не можемо залишити поза увагою проблему впливу на цей процес груп інтересів. Звичайно, вони намагаються вплинути на процес добору кандидатів, що дає їм у майбутньому можливість лобювання своїх інтересів. Нерідко ці групи пропонують підтримати власних кандидатів або тих з числа партійного керівництва, які мають з ними щільніші зв'язки. Вони користуються значними фінансовими ресурсами. Партійне керівництво часто готове прийняти таких кандидатів (вирішуючи в такий спосіб питання фінансування своїх виборчих кампаній) або підтримку цих груп інтересів на виборах (наприклад, профспілок, селян тощо).

Загалом же, на добір кандидатів переважно впливає партійна еліта. Як свідчить досвід проведення минулих виборчих компаній, добір керівництва — важливий чинник, який визначається коефіцієнтом ефективності партійної діяльності, пропорційної результативності рішень, що приймаються і на рівні партії, і на рівні держави.

Контроль партійної еліти над процесом добору партійного керівництва зберігається незалежно від формальних заходів, спрямованих на розширення учасників добору. Кадрові зміни гальмуються і тим, що парламентський статус політичних партій відкриває для них доступ до ресурсів, але з тим приводить до політичного конформізму і повної залежності від держави [13, с. 169].

В цьому плані слід підкреслити, що вибори як засіб формування політичної еліти не варто ідеалізувати, навіть найдосконаліше виборче законодавство, найоптимальніша виборча система не забезпечують прихід до влади найпридатніших для цього осіб — людей професійно підготовлених, з високими моральними якостями. В політиці часто буває так, справедливо відзначає П. Шляхтун, що на виборах перемагають не найкращі, не найбільш гідні, а найбагатші і найвпливовіші — ті, хто користується підтримкою фінансових кіл, політичних партій, громадських організацій, владних структур, засобів масової інформації, хто має можливість використати для перемоги на виборах своє службове становище тощо. Напевне, на сьогодні це неминучий недолік демократії, бо рівноцінній зміні виборам поки що немає [14, с. 351–352].

Підсумовуючи, слід відзначити, що ключова роль у формуванні та розвитку політичної еліти належить партійним лідерам. Партія є механізмом постійного зв'язку влади і суспільства та володіє реальною можливістю висувати демократичним шляхом своїх лідерів на виборах у будь-які органи влади. Вибори є головним полем конкуренції політичних партій і шляхом формування еліти. Вплив партій на вибори в усіх демократичних країнах постійно збільшується і став настільки вирішальним, що деякі вчені розглядають цей процес як утвердження певної монополії політичних партій на формування органів державної влади і визначають його як тенденцію розвитку. Партійні лідери України брали участь у всіх президентських та парламентських виборах.

Вибори мають забезпечити якість суспільства, обрання до владних органів дійсно політичної еліти, яка відповідає професійним, моральним якостям. Вирішення питання формування нової політичної еліти є одним із напрямів виборчого процесу.

Можна визначити такі принципи партійних лідерів у формуванні української політичної еліти: а) підбір кадрів за їхніми професійними, діловими та моральними якостями, тобто не за принципом вірності будь-якому лідеру, а за принципом служіння інтересам справи; б) демократичні механізми і процедури висунення кадрів — альтернативність, змагальність, гласність тощо; в) забезпечення розумного поєднання досвідчених і молодих кадрів; г) законність, тобто формування кадрів на засадах права та чинних державних законодавчих актів.

В цілому, слід підкреслити, що на сьогодні визріло актуальне завдання — визначити саме принципи формування і функціонування еліти України в сучасних умовах, механізми її оновлення і контролю за діяльністю з боку суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дюверже М. Политические партии / [Пер. с франц.]. — М., 2002.
2. Категории политической науки / [Под. ред. А. Ю. Мельвиля]. — М.: МГИМО (Университет); Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2002.
3. Шульга М. Етапи становлення політичної еліти в Україні в роки незалежності // Соціологія, теорія, методи, маркетинг. — 2006. — № 4. — С. 25–37.

4. Політичний клас у сучасній Україні: специфіка формування, тенденції розвитку // [За заг. ред. Ф. М. Рудича]. — К.: Парламентське вид-во, 2010. — 336 с.
5. Видрін Д., Табачник Д. Україна на порозі XXI століття: політичний аспект. — К.: Либідь, 1995.
6. Сурмін Ю. П. Концептуально-методологічні аспекти формування і розвитку української політичної еліти // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй. — К., 2006. — Т. 1.
7. Еліта: витоки, сутність, перспектива / В. Г. Кремень, В. В. Ільїн, С. В. Пролєєв та ін. [за ред. В. Г. Кременя]. — К.: Т-во «Знання» України, 2011. — 527 с.
8. Кухта Б., Теплоухова Н. Політичні еліти і лідери. — Львів: Кальварія, 1997.
9. Еліти і цивілізаційні процеси формування націй. Т. 2. — К., 2006.
10. Обушний М. І. Політичні партії у формуванні національних еліт // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй. Т. 2. — К., 2006.
11. Обушний М. І., Примуш М. В., Шведа Ю. Р. Партологія: Навчальний посібник / [За ред. М. І. Обушного]. — К., 2006.
12. Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем. — Львів, 2004.
13. Щедров С. В. Політичні партії як джерело ротації еліти // Грані. — № 6 (68), 2009. — С. 167–170. — (Грані світу).
14. Шляхтун П. П. Політологія (теорія та історія політичної науки): Підручник К. — К., 2002.

Мысык И. Г. — доктор философских наук, профессор кафедры философии и социологии, декан факультета украинской филологии Института языков мира Государственного учреждения «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского».

УДК 37.012

ФИЛОСОФИЯ ОБРАЗОВАНИЯ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ

В статье дан анализ философии образования как философского знания, тесно связанного с развитием общества и ставшего актуальным благодаря интегративным и прогностическим возможностям, глубокому системному способу исследования сложных процессов, происходящих в современном образовании. Показаны тенденции развития образования в Украине как части мирового образовательного пространства.

Ключевые слова: философия образования, украинское образование, тенденции развития.

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

У статті представлений аналіз філософії освіти як філософського знання, яке тісно пов'язане із розвитком суспільства і є актуальним завдяки інтегративним і прогностичним можливостям, глибокому системному способу дослідження складних процесів, що відбуваються в сучасній освіті. Показані тенденції розвитку освіти в Україні як частини світового освітнього простору.

Ключові слова: філософія освіти, українська освіта, тенденції розвитку.

PHILOSOPHY OF EDUCATION AND DEVELOPMENTAL TRENDS OF EDUCATION IN UKRAINE

The article analyzes the philosophy of education as philosophical knowledge, which is closely associated with the development of society and has become topical due to integrative and predictive capabilities, deep systemic process for the study of complex processes occurring in modern education. Development trends of education in Ukraine as part of the world educational space are showed.